

Shakespeareov Jago kao protuprimjer tradicionalnoj definiciji laži

Blečić, Martina

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2019, 39, 827 - 851**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.21464/fi39406>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:275080>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Martina Blečić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka
mblecic@uniri.hr

Shakespeareov Jago kao protuprimjer tradicionalnoj definiciji laži

Sažetak

Cilj je rada propitati tradicionalnu definiciju laži. U radu ne pružam vlastitu definiciju te pojave, ali pokušavam pokazati da je tradicionalna definicija laži, po kojoj je za laganje nužno iskazivanje neistinitih tvrdnji, neadekvatna. Kako bih to učinila, u prvom dijelu predstavljam teoriju Herberta Paula Gricea o razgovornim implikaturama, čije su hotimično neistinite inačice izrijekom isključene iz tradicionalne definicije. U nastavku, pozivajući se na teoriju o zadanim značenjima, odbacujem rašireni stav da se govornik uvijek može ograditi od pragmatički prenesene poruke. Potom, predstavljam standardnu definiciju laži i sagledavam koju ulogu u njoj imaju govornikova namjera i slušateljeva odgovornost. U drugom dijelu, dotadašnje uvide primjenjujem na Shakespeareovu tragediju Otelo. Nakon kratkog predstavljanja odnosa između Otela i Jaga, razlažem tri dramska primjera onoga što smatram lažima ostvarenima razgovornom implikaturom. Takva analiza ima dvojaku ulogu. Prva joj je zadaća pokazati nedostatnost tradicionalne definicije laži kroz tvrdnju da Jago, iako ne izgovara neistine, laže. Druga je zadaća ukazivanje na ograničeni doseg mogućnosti poništavanja pragmatički prenesene poruke; Jagove pragmatičke poruke toliko su snažne da se, iako to pokušava učiniti, od njih ne uspijeva ograditi.

Ključne riječi

laganje, razgovorna implikatura, namjera, pragmatika, Jago, *Otelo*, William Shakespeare, Herbert Paul Grice

Uvod

Interpretacije Shakespeareove tragedije *Otelo* mnogobrojne su.* Možemo reći da je autora u dvadeseto stoljeće uveo Andrew Cecil Bradley,¹ čije je djelo *Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth* iz 1904. godine i dalje nezaobilazna polazna točka u bilo kojoj današnjoj ra-

*

Ovaj rad financiralo je Sveučilište u Rijeci projektom 17.05.2.2.05. Velika zahvala ide Iris Vidmar Jovanović zbog konstruktivnih komentara na prvu verziju ovoga rada, kao i anonimnim recenzentima čije su kritike doprinijele njegovoj kvaliteti.

¹

Ozbiljnog bavljenja Shakespeareovim djelima nije manjkalo ni u ranijim stoljećima. Kao povijesno najznačajnija djela možemo spomenuti sljedeća: Thomas Rymer, *A Short View of Tragedy*, Scolar Press, Men-

ston 1693.; William Shakespeare, *The Plays of William Shakespeare*, Samuel Johnson, tiskano za J. Tonsons i dr., London 1765.; Samuel Taylor Coleridge, *Literary Remains*, Henry Nelson Coleridge, W. Pickering, London 1836. – 1839.; Samuel Taylor Coleridge, *Specimens of the Table Talk of the Late Samuel Taylor Coleridge*, Henry Nelson Coleridge, John Murray, London 1836.; Edward Dowden, *Shakespeare: A Critical Study of His Mind and Art*, Harper and Brothers Publishers, New York 1875.

spravi o Shakespeareovim tragedijama. Nakon njega, autori su se sve više specijalizirali i posvećivali pojedinim aspektima tragedije *Otelo*.² Kako cilj ovoga rada nije književna interpretacija tragedije, oslanjat ću se na postojeće izvore, ponajprije da bih prikazala odnos između Otela i Jaga, te neću pružati vlastite interpretacije. Rad polazi od mogućnosti upotrebe književnog djela za bolje razumijevanje filozofskih pitanja, u ovom slučaju pitanja definicije laži i laganja. Shakespeareova se Jaga tradicionalno smatra vrsnim lašcem i manipulatorom, no način na koji on obmanjuje još nije dobio dovoljno filozofske pažnje. Primjerice, Tzachi Zamir u knjizi *Double Vision: Moral Philosophy and Shakespearean Drama* to pitanje uopće ne dotiče.³ Ipak, bitno je naglasiti kako je Shakespeareova drama u radu samo sredstvo koje služi širem filozofskom ispitivanju pojma laži.

Sam pojam laži intuitivno nam je laički jasan, no filozofska raščlamba te pojave ne vodi jednoznačnim zaključcima o elementima koji su ključni za laganje, kao ni o granicama laganja. Pojmovi »istina« i »neistina« veoma su bliski pojmovima »iskrenost« i »laž«. Ipak, ne podudaraju se u potpunosti. Pitanja o tome je li nešto objektivno stanje stvari, tj. odgovara li istini, možemo smjestiti pod okrilje ontologije, a onda, vezano uz to znamo li je li što istinito ili nije, u kontekst spoznajne teorije. Djelujemo li protiv te istine da bismo nekome nanijeli zlo, moralno je pitanje. Pri epistemološkom i etičkom razmatranju takvih pitanja dolazimo do opreke *iskrenost – laž(nost)*, koja ne mora odgovarati onoj *istina – neistina*. Govorenje nečeg istinitog neće uvijek značiti da je govornik iskren, kao što ni govorenje nečeg neistinitog neće značiti uvijek da je neiskren i da nekoga želi obmanuti. Upravo zbog te međuigre ontološke, spoznajne i moralne dimenzije laži i s njima povezanih pojava pristupi njihovom istraživanju mogu biti različiti. Kao što ću prikazati u nastavku rada, klasične filozofske definicije laži izjednačavaju laž s neistinom, zanemarujući mogućnost laganja istinom ili iskazima čija se istinosna vrijednost ne može odrediti.

U radu ću se posvetiti pojmovnom aspektu laži, točnije samoj definiciji laži, što je uz istraživanje njihove moralne dopustivosti najrašireniji pristup. Neću pružiti vlastitu definiciju te pojave, ali ću, koristeći književni primjer, pokušati pokazati kako je tradicionalna definicija laži, po kojoj je za laganje nužno iskazivanje neistinitih tvrdnji, preuska. Vjerujem da je ukazivanje na manjkavost tradicionalne definicije laži, ali i svih suvremenih definicija koje se po pitanju nužnosti izjava s njom preklapaju, prvi korak pri stvaranju sveobuhvatnije definicije. Kao što sam ranije napomenula, u tu ću svrhu upotrijebiti književni primjer koji će poslužiti kao protuprimjer standardnoj definiciji laži.

Iako ću se prvenstveno posvetiti pojmovnom aspektu laži, pri definiciji te pojave nužno je u obzir uzeti i njezinu etičku stranu, a Shakespeareov *Otelo* pružit će nam kako jezični, tako i etički kontekst za sagledavanje laži. Po mišljenju Nore Hämäläinen, tri su načina na koja književnost može biti u međuigri s etikom. Prvi je način onaj pri kojemu književnost pruža primjere koji se mogu koristiti u filozofskim raspravama. Ti se primjeri zapravo ne razlikuju od ostalih primjera korištenih u filozofiji jer je kod njih književno djelo izvor građe kao i svaki drugi. Drugi je način korištenje književnog djela u cijelosti, pozivajući se na likove, radnju i druge bitne faktore. Treći je »otvoreno« (*open-ended*) korištenje književnosti, pri čemu filozofski problemi nisu sustavno razrađeni, nego samo naznačeni.⁴ U radu ću koristiti drugi pristup, točnije, primjere dijaloga iz drame interpretirat ću u skladu sa značajkama likova koji u njima sudjeluju i s njima povezanom radnjom. Koristit ću

Shakespeareovu tragediju *Otelo* u njezinoj cijelosti da bih oprimjerila prijedloge i argumente koje pružam. U ovom slučaju, književno djelo služit će za konkretizaciju konteksta, neizostavnog elementa u bilo kakvoj pragmatičnoj analizi. Budući da je namjera govornika bitna za izučavanje pragmatičkih jezičnih pojava, potrebno je, među ostalim, poznavati kontekst iskaza. Ovdje nam, zbog svoje zaokruženosti, književno djelo pruža možda i bolju građu od transkripta kakvog stvarnog razgovora. Pragmatička analiza, ugrubo rečeno, svaka je jezična analiza koja jezik veže uz njegovo korištenje, tj. ne razmatra ga u vakuumu apstraktnog jezičnog sustava, a pri analizi književnog dijaloga na raspolaganju nam je cijeli raspon interakcija među likovima, a često i njihov unutarnji svijet.

Odabrane dijaloge iz *Otela* interpretirat ću pomoću teorije Herberta Paula Gricea o razgovornim implikaturama. Cilj takve interpretacije jest skrenuti pozornost čitatelja na neizravne govorne činove, poruke koje govornik želi priopćiti slušatelju, ali to ne čini izravno, nego u obliku sugestije ili insinucije.⁵ Shvaćanje poruka prenesenih na taj način, kao punopravnih komunikacijskih jedinica koje kompetentni jezični korisnici moraju uzeti u obzir pri komunikaciji, dovest će u pitanje strogu formalnu podjelu između izravnih laži i ostalih vrsta verbalne obmane.

2

Spomenimo sljedeća djela nastala tijekom dvadesetog stoljeća: George Wilson Knight, *The Wheel of Fire: Interpretations of Shakespearean Tragedy*, Oxford University Press, Oxford 1930.; Elmer Edgar Stoll, »Iago«, u: Elmer Edgar Stoll, *Shakespeare and Other Masters*, Harvard University Press, Cambridge 1940., str. 254–257; William Empson, »Honest in Othello«, u: William Empson, *The Structure of Complex Words*, Chatto & Windus, London 1951., str. 218–249; Frank Raymond Leavis, »Diabolic Intellect and the Noble Hero«, u: Frank Raymond Leavis, *The Common Pursuit*, Penguin, Harmondsworth 1978., str. 136–159; Marvin Rosenberg, *The Masks of Othello: The Search for the Identity of Othello, Iago, and Desdemona by Three Centuries of Actors and Critics*, University of Delaware Press, Newark 1961.; Gerald Kavanaugh Hunter, »Othello and Colour Prejudice«, u: Gerald Kavanaugh Hunter, *Dramatic Identities and Cultural Tradition: Studies in Shakespeare and His Contemporaries*, Liverpool University Press, Liverpool 1978., str. 31–59; Terry Eagleton, »Nothing«, u: Terry Eagleton, *William Shakespeare*, Blackwell, Oxford 1986., str. 64–70; David McPherson, »Othello and the Myth of Venice«, u: David McPherson, *Shakespeare, Jonson, and the Myth of Venice*, University of Delaware Press, Newark 1990., str. 81–90; Lisa Jardine, »‘Why Should He Call Her Whore?’: Defamation and Desdemona’s Case«, u: Lisa Jardine, *Reading Shakespeare Historically*, Routledge, London, New York 1996., str. 19–47. Kao jedno od ključnih pitanja vezano uz to djelo danas možemo spomenuti interpretacije u rasnom kontekstu, primjerice: Janet Adelman, »Iago’s Alter Ego: Race as Projection in *Othello*«, *Shakespeare Quarterly*

ly 48 (1997) 2, str. 125–144, doi: <https://doi.org/10.2307/2871277>. Usp. Leah S. Marcus, *How Shakespeare Became Colonial: Editorial Tradition and the British Empire*, Routledge, New York 2017.; Patricia Akhimie, *Shakespeare and the Cultivation of Difference: Race and Conduct in the Early Modern World*, Routledge, London 2018.

3

Tzachi Zamir, *Double Vision: Moral Philosophy and Shakespearean Drama*, Princeton University Press, New Jersey 2007. Pitanje se pak obraduje u: Paul A. Jorgensen, »Honesty in Othello«, *Studies in Philology* 47 (1950) 4, str. 557–567; Kenji Yoshida, »Othello’s Nature and Iago’s Craft of Deception«, *Southern Review: Studies in Foreign Language & Literature* 5 (1990), str. 6–19; Shawn Smith, »Love, Pity, and Deception in Othello«, *Papers on Language and Literature* 44 (2008) 1, str. 3–51; Robert B. Heilman, *Magic in the Web: Action and Language in Othello*, University Press of Kentucky, Lexington 1956.

4

Za razradu te podjele vidi: Nora Hämäläinen, »Sophie, Antigone, Elizabeth – Rethinking Ethics by Reading Literature«, u: Garry L. Hagberg (ur.), *Fictional Characters, Real Problems. The Search for Ethical Content in Literature*, Oxford University Press, Oxford 2016., str. 16–30.

5

Riječ »insinucija« ima negativne konotacije, no upotreba razgovorne implikature ne mora biti ostvarena u negativnom kontekstu. Ona može biti iskorištena zbog jezične ekonomije ili pristojnosti, a ne zbog loših namjera.

U prvom dijelu rada čitateljima ću ukratko predstaviti Griceove ideje o razgovornoj implikaturi, ne ulazeći u moguće kritike te teorije. Potom ću ukazati na bliskost pragmatičkih komunikacijskih strategija s lažima, predstaviti vodeće suvremene filozofske stavove o lažima i istražiti mogućnost govornikova ograđivanja od prenesene poruke. S obzirom na važnost kontekstualnih faktora u pragmatici, u drugom dijelu predstavljam neke motivacijske aspekte ključnih likova u *Otelu* da bi pragmatička interpretacija primjera kojima rad završava bila što uvjerljivija.

Teorija razgovorne implikature

Zamisli H. P. Gricea o onome što će kasnije biti poznato pod nazivom »implikatura« začete su njegovim prijedlozima razrješavanja nekih filozofskih problema koji proizlaze ponajprije iz razlike između svakodnevnog jezika i jezika koji koriste filozofi.⁶ Ipak, kasnije je ta pojava postala značajan predmet izučavanja sama po sebi. Kolokvijalno rečeno, kao što sam navela u uvodu, možemo reći da se radi o naznakama, sugestijama ili insinacijama, točnije, sadržaju neizravno prenesenom verbalnim sredstvima. Griceove ideje o implikaturi najsustavnije su predstavljene u članku »Logika i razgovor«.⁷ U tom radu autor razlikuje dvije skupine implikatura: konvencionalne i razgovorne. Konvencionalne implikature posljedica su značenja korištenih termina⁸ i ovdje im se neću dublje posvetiti. Predstavljanje razgovornih implikatura⁹ najbolje je započeti ponešto modificiranim Griceovim primjerom. Zamislimo da Ivan stoji pored automobila uz rub ceste i govori Marku koji mu se približava: »Ostao sam bez goriva.« Marko odgovara: »Iza ugla je benzinska postaja.« Ono što Marko vjerojatno ima na umu jest da benzinska postaja trenutačno radi i da prodaje gorivo ili barem da on vjeruje da je to slučaj, no važno je zapaziti da ništa od toga nije izgovorio.¹⁰ Po Griceu, razgovornim implikaturama vladaju ista načela koja se primjenjuju na izravnu komunikaciju. Jedno od njih je i suradnja koja se očekuje od svih sudionika u razgovoru. U razgovoru svaki sudionik mora prepoznati zajednički cilj ili barem zajednički smjer u kojem se razgovor kreće i dati mu svoj doprinos:

»Razgovor je do neke mjere zajednički napor i svaki sugovornik vidi nekakvu zajedničku svrhu, skup svrha ili makar zajednički prihvatljivi pravac.«¹¹

Grice predlaže postojanje »grubog, općeg« principa koji sudionici razgovora moraju slijediti da bi ostvarili uspješnu komunikaciju. Naziva ga »načelo suradnje« i formulira ga na sljedeći način:

»Neka tvoj doprinos razgovoru bude sukladan, kada do njega dođe, prihvaćenoj svrsi ili smjeru razgovora u kojemu sudjeluješ.«¹²

Takvom načelu dodaje i četiri maksime u obliku kategorija kvantitete, kvalitete, relacije i modaliteta. Ukratko, kategorija kvantitete odnosi se na količinu informacija koju govornik treba pružiti, a kategorija kvalitete navodi ga na pružanje istinitog sadržaja. Maksima relacije od govornikova razgovornog doprinosa traži relevantnost, a kategorijom modaliteta, koja se za razliku od prijašnjih kategorija ne odnosi na ono što je rečeno, nego na to kako je nešto rečeno, traži se jasnoća.

Bitna stavka vezana uz načelo suradnje i s njim povezane maksime jest njihov odnos prema racionalnosti koja upravlja komunikacijom. Slijeđenje maksima je, po mišljenju Gricea, racionalno:

»Onaj tko je zainteresiran za ciljeve na kojima se zasniva razgovor/komunikacija (davanje i primanje informacije, međusobno vršenje utjecaja) mora se isto tako zanimati, u određenim uvjetima, za sudjelovanje u razgovornoj razmjeni koja će biti plodna samo onda ako je u skladu s pretpostavkama načela suradnje i njegovih maksima.«¹³

Uz to, ono ima i svoju paralelu s racionalnim djelovanjem koje seže onkraj razgovorne domene:

»Budući da mi je cilj prikazati razgovor kao posebnu vrstu racionalnog ponašanja u svrhu nekog cilja, moram spomenuti da određena očekivanja i pretpostavke koje se vezuju makar s nekim od upravo spomenutih maksima imaju isto tako svoje analoge u sferi razmjena koje nisu govorne razmjene.«¹⁴

Na primjer, ako Ivan pomaže Marini izgraditi kućicu za ptice, dodat će joj če-kić, a ne teniski reket (relacija), više od jednog čavla kada ih je potrebno više

6

Tako se H. P. Grice bavio pitanjem percepcije i razlikama u poruci izraženoj s »boca je crvena« i »boca izgleda crvena«. Kada netko kaže: »Boca izgleda crvena«, implicira da možda nije crvena, no ne možemo reći da je rekao kako nije crvena. Istovremeno može biti istinito da vidi nešto crveno i da mu nešto izgleda crveno. Još jedno pitanje kojim se Grice bavio bilo je ono o prirodi logičkih veznika. Ideja da se logički veznici i njihovi prirodnojezični parnjaci poklapaju u značenju bila je pod udarom pripadnika takozvane filozofije svakodnevnog jezika. Usp. Herbert Paul Grice, Alan R. White, »Symposium: The Causal Theory of Perception«, *Proceedings of the Aristotelian Society* 35 (1961), str. 121–168. Peter Frederick Strawson napao je teoriju opisa Bertranda Russella i zaključio kako »[n]i aristotelovska ni russellovska pravila ne pružaju točnu logiku nekog izraza svakodnevnog jezika; svakodnevni jezik nema točnu logiku«. Peter Frederick Strawson, *Introduction to Logical Theory*, Wiley, New York 1952., str. 344. Grice tvrdi da do takvog, po njemu, pogrešnog shvaćanja dolazi zbog toga što se nedovoljno pažnje posvećuje uvjetima koji određuju govor i poziva se na postojanje jezične pojave koju naziva »implikatura« da bi obranio poziciju da se sredstva formalne logike, kao što su »~«, »^«, »V«, »>«, »(Vx)«, »(∃x)« i njihovi ekvivalenti u prirodnom jeziku – »ne«, »i«, »ili«, »ako«, »svi«, »neki« – značenjski poklapaju.

7

Herbert Paul Grice, »Logika i razgovor«, preveo Nenad Mišćević, u: Nenad Mišćević, Matjaž Potrč (ur.), *Kontekst i značenje*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1987., str. 55–67. Izvornik vidi u: Herbert Paul Grice, »Logic and Conversation«, u: Herbert Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge 1995., str. 22–40. Navođenje stranica izvornika i prijevoda označava autorske intervencije u prijevod zbog potrebe za većom jasnoćom.

8

Kod takvih je slučajeva implikatura jasna zbog konvencionalnog značenja uporabljenih

riječi. Ako kažemo: »On je Englez, stoga je hrabar.«, značenje izgovorenih riječi implicira da je njegova hrabrost posljedica činjenice da je Englez. Rekli smo da je on Englez i da je hrabar, no nismo rekli da iz toga što je Englez slijedi da je hrabar, iako smo ukazali na to, tj. implicirali. Kad jedno ne bi slijedilo iz drugoga, govori Grice, rečenica ne bi bila netočna. Wayne A. Davis takve implikature naziva semantičkim zbog njihove tijesne povezanosti sa značenjem korištenih riječi. Usp. Wayne A. Davis, *Implicature: Intention, Convention, and Principle in the Failure of Gricean Theory*, Cambridge University Press, Cambridge 1998. Upravo ta povezanost navodi Kenta Bacha da potpuno zaniječe kako se radi o bilo kojoj vrsti implikature. Po njemu, reći: »On je Englez, stoga je hrabar.«, više je no reći: »On je Englez i hrabar je.«, a ideja da se radi o implikaturi, po njemu, temelji se jedino na intuiciji, a ne na valjanim argumentima. Usp. Kent Bach, »The Myth of Conventional Implicature«, *Linguistics and Philosophy* 22 (1999) 4, str. 327–366.

9

Grice je razgovorne implikature podijelio na generalizirane i partikularizirane. Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 65–66. Ovdje se fokusiram na partikularizirane implikature, koje su i bile središte Griceova interesa u »Logici i razgovoru«.

10

Usp. *ibid.*, str. 62.

11

Ibid., str. 58.

12

H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 58; H. P. Grice, »Logic and Conversation«, str. 26.

13

H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 60; H. P. Grice, »Logic and Conversation«, str. 30.

14

H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 59.

(kvantiteta), ravne čavle umjesto iskrivljenih (kvaliteta) i neće odugovlačiti dok to čini (modalitet).¹⁵

Mnoge implikature nastaju kada se govornik ne pridržava neke od maksima, ali je važno naglasiti da je ipak komunikacijski kooperativan. Navođenjem karakterističnog načina na koji dolazi do razgovornih implikatura, tj. izrabljivanja, iskorištavanja maksime, Grice dolazi do pozicije u kojoj može odrediti ideju razgovorne implikature:

»Za osobu koja govoreći (ili hineći da govori) p implicira q može se reći da razgovorno implicira q pod uvjetom da (1) se može pretpostaviti da poštuje razgovorne maksime ili barem načelo suradnje; (2) je ideja da je svjesna ili da vjeruje da je q potrebna kako bi njegovo govorenje ili hinjenje da govori p (ili da to čini pod tim uvjetima) bilo u skladu s tom pretpostavkom; (3) govornik misli (i očekuje od slušatelja da misli kako govornik misli) da je slušatelj kompetentan za izvođenje ili intuitivno zahvaćanje toga da je ideja navedena pod (2) potrebna.«¹⁶

Raniji primjer već smo razložili na takve sastavne dijelove. Ivan nije naišao ni na kakve dokaze koji bi upućivali na to da Marko nije kooperativan. Kako bi on bio takav, benzinska postaja na koju upućuje Ivana mora biti otvorena ili on to barem mora vjerovati. Uz to, Marko je sasvim svjestan toga da će Ivan iz njegovih riječi zaključiti da u trenutku razgovora može otići do postaje i tamo kupiti gorivo.

Generalni okvir koji Grice predlaže za izvođenje razgovornih implikatura jest sljedeći:

»Rekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem ili barem dopušta da vjerujem da q; i stoga je implicirao da q.«¹⁷

Ponovno, iz ovog je citata vidljivo da slušatelj može i mora pretpostaviti da je govornik spreman na suradnju, da želi surađivati, poručujući mu nešto neizravnim sredstvima. Vjerovanje slušatelja u govornikovu poruku bit će u skladu s vjerovanjem u njegovu namjeru, kako kod iskrene, tako i kod neiskrene komunikacije, kao što će biti vidljivo na primjerima hotimičnih neistinitih razgovornih implikatura.

Cilj tog kratkog prikaza Griceove teorije jest oslikati razgovorne implikature kao racionalnu komunikacijsku strategiju koja nije plod slučajnosti, već govornikove namjere i suradnje između govornika i slušatelja.¹⁸ U nastavku ćemo sagledati povezanost između pragmatičkih pojava, poput razgovorne implikature, i laži.

Pragmatika i laži

Laži su, po svojoj kontekstualnoj prirodi, veoma bliske pragmatičkim pojavama poput metafore¹⁹ ili razgovorne implikature, čija interpretacija ovisi o namjeri govornika, spoznajama o svijetu koje govornik i slušatelj dijele i slušateljevoj sposobnosti zaključivanja. Primjerice, ako nekome nakon što nam pojedje svu hranu iz hladnjaka kažemo, koristeći se metaforom, »da je svinja«, poruka koju želimo pružiti bit će ta da je proždrljiv i bezobziran, no ako to kažemo cimeru nakon što vidimo da je ostavio nered u kupaonici, poruka će biti usmjerena na njegovu neurednost. Naravno, postojat će upotrebe riječi *svinja* koje su potpuno lišene metaforičkog prizvuka. Jednako tako, određeni će iskaz sa sobom nositi razgovornu implikaturu samo u određenim kontekstima. Iskaz »hladno je« može biti molba osobi do nas da zatvori prozor, može biti kritika na jelo upućena konobaru ili nešto treće, no ponekad će biti samo

zapažanje o temperaturi. Kontekstualno značenje iskaza slušatelj će, barem u navedenim slučajevima, lako prepoznati, a sam govornik uzdat će se u slušateljevu sposobnost da dođe do namjeravanog komunikacijskog sadržaja da bi ostvario svoj razgovorni cilj.

Jedna od karakteristika pragmatičkih pojava jest ta da uvijek sadržavaju dozu nesigurnosti, tj. njihova interpretacija nikad nema snagu dedukcije koja ne dopušta iznimke. Takvo što sasvim je uobičajeno u svakodnevnom zaključivanju,²⁰ no ta se činjenica često pokušava iskoristiti da bi se, u slučaju stvaranja neistinitih vjerovanja pragmatičkim sredstvima, odgovornost za dolazak do spoznajno unazađujućeg sadržaja s govornika prebacila na slušatelja. Elizabeth Fricker tako izraz »svjedočanstvo« ograničava na doslovne i izravne izjave i eksplicitno govori da

»... kada ono što se prenosi nije eksplicitno tvrđeno, dolazi do smanjivanja odgovornosti za istinitost onog što govornik prenosi.«²¹

Nadalje, s idejom pragmatičke nesigurnosti vezano je i u literaturi rašireno vjerovanje da se pri pragmatičkoj upotrebi jezika govornik može distancirati od zaključka (vjerovanja) do kojeg slušatelj dolazi.²² Zamislimo razinu sigurnosti slušatelja u sadržaj poruke koju govornik šalje kao kontinuum od

15

Usp. Wayne Davis, »Implicature«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/implicature/> (pristupljeno 11. 10. 2019.).

16

H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 63; H. P. Grice, »Logic and Conversation«, str. 31.

17

H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 62; H. P. Grice, »Logic and Conversation«, str. 31.

18

Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 32. Griceova teorija o implikaturama razvijala se nakon njega u dva dominantna smjera. Prvi je smjer teorija relevantnosti koja se fokusira ponajprije na maksimu relevantnosti i čiji su najznačajniji predstavnici Dan Sperber, Deirdre Wilson i Robyn Carston. Drugi je smjer onaj autora koje možemo nazvati »novogriceovci«, od kojih su najpoznatiji Laurence R. Horn, Jay David Atlas i Stephen C. Levinson. Ni oni ne koriste sve Griceove maksime i uvelike smanjuju broj podmaksima, a pažnju posvećuju posebice partikulariziranim razgovornim implikaturama. Usp. Robyn Carston, *Thoughts and Utterances. The Pragmatics of Explicit Communication*, Wiley-Blackwell, Oxford 2002.; Laurence R. Horn, »WJ-40: Implicature, Truth, and Meaning«, *International Review of Pragmatics* 1 (2009) 1, str. 3–34, doi: <https://doi.org/10.1163/187731009X455820>. Usp. Stephen C. Levinson, *Presumptive Meanings. The Theory of Generalized Conversational Implicature*, MIT Press, Cambridge 2000.; Dan Sperber, Deirdre Wilson, *Relevance. Communication and Cognition*, Harvard University Press,

Cambridge 1986.; Jay David Atlas, *Logic, Meaning, and Conversation: Semantical Underdeterminacy, Implicature, and Their Interface*, Oxford University Press, Oxford 2000.

19

H. P. Grice metaforu smatra instancom razgovorne implikature. Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 63–64. Ipak, posebice u slučajevima u kojima je metafora ograničena na pojedinu riječ, dobro ih je sagledati kao odijeljene pragmatičke pojave.

20

Usp. Hugo Mercier, Dan Sperber, *The Enigma of Reason*, Harvard University Press, Cambridge 2017., str. 163–164.

21

Elizabeth Fricker, »Testimony and Epistemic Autonomy«, u: Jennifer Lackey, Ernest Sosa (ur.), *The Epistemology of Testimony*, Clarendon Press, Oxford 2006., str. 225–250, str. 247. Usp. Frederick A. Siegler, »Lying«, *American Philosophical Quarterly* 3 (1966) 2, str. 128–136; Jonathan E. Adler, »Lying, Deceiving, or Falsely Implicating«, *Journal of Philosophy* 94 (1997) 9, str. 435–452, doi: <https://doi.org/10.2307/2564617>; Don Fallis, »Lying and Deception«, *Philosophers' Imprint* 10 (2010) 11, str. 1–22.

22

Temelj za to postavio je već H. P. Grice kada je kao jednu od odrednica razgovornih implikatura postavio njihovu »poništivost«, tj. mogućnost da govornik uvijek može poništiti impliciranu poruku verbalno ili kontekstualno. Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 66–67.

potpune sigurnosti do potpune nesigurnosti u to što je zapravo poruka i ostavimo za sada po strani mogućnost da govornik laže. Kada nam netko kaže da je jelo koje smo mu pripremili bezukusno, možemo biti poprilično sigurni u to da nam želi poručiti da mu se ne sviđa (i to upravo zbog značenja riječi koje je upotrijebio). S obzirom na to da uvijek postoji mogućnost da se osoba pogrešno izrazila, tom uvjerenju nećemo dodijeliti stopostotnu sigurnost, recimo 1, nego ćemo se zadovoljiti s 0,9. Kada nam netko na pitanje kakva je hrana odgovori s: »kotlet k'o kotlet«, vjerojatnost za to da nije oduševljen obrokom možemo arbitrarno postaviti na 0,7 jer je moguće da je naša negativna interpretacija, iako temeljena na razlozima koji uključuju poznavanje jezičnih i izvanjezičnih konvencija, pogrešna. Ako osobu pitamo da nam objasni svoju poruku, ona može potvrditi da je riječ o kritici, no može joj se učiniti da je reakcija zapravo nepristojna i može se pokušati distancirati od inicijalne poruke i tvrditi da joj se jelo svidjelo. Pitanje je koliko je visoko postavljena vjerojatnost u tom slučaju opravdana s obzirom na mogućnost nijekanja poruke. Distanciranje od implicitno prenesene poruke načelno je moguće u svim situacijama pragmatičke komunikacije, no smatram da je, ako nije riječ o ispravljanju, pojašnjenju ili nečemu na tom tragu, nego o neiskrenom distanciranju od prvotne poruke, zapravo riječ o laganju i prebacivanju odgovornosti na slušatelja²³ u svrhu maskiranja prvotne komunikacijske namjere.

James J. Lee i Steven Pinker²⁴ takvo distanciranje, koje nazivaju *opovrgavanje*, povezuju sa sebičnim interesima govornika i situacijama poput podmićivanja, diplomatskih odnosa i seksualnog uznemiravanja. Korisnost korištenja neizravnih strategija u tim situacijama prikazuju na primjeru pokušaja podmićivanja policajca. Ako policajca koji se sprema napisati prometnu kaznu pokušate podmititi izravno, možete se susresti s dva scenarija: ako je policajac podmitljiv, izvući ćete se, no ako je pošten, može vas kazniti zbog podmićivanja. S druge strane, ako to učinite neizravno (»Možda bismo to mogli riješiti bez papirologije?«), potkupljiv policajac shvatit će poruku, a poštenu neće imati dovoljno čvrstih dokaza da vas optuži za mito.

Bitno je naglasiti da, po autorima, poricanje ne mora biti plauzibilno, nego samo moguće. Na njihovom je tragu i Elisabeth Camp kada govori o insinuacijama. Po njoj, kada slušatelj želi poništiti izravno odaslanu poruku, on iskorištava činjenicu da su interpretacijske pretpostavke o kojima je riječ vezane uz konkretni kontekst i da su implicitne. Te su pretpostavke očite i govorniku i slušatelju, no kada se slušatelj nađe u poziciji da eksplicira svoju poruku može se praviti da nije tako. Pravi se da je u pomalo različitom razgovornom kontekstu kojim vlada zaseban skup interpretativnih pretpostavki u kojemu je relevantnost određenih čimbenika ponešto drugačija ili je vjerojatnost nekih ishoda različita.²⁵

Dakle, ideja da se o pragmatičkim pojavama nikada ne može govoriti sa stopostotnom sigurnošću vezana je uz njihovu kontekstualnu prirodu. Svi primjeri kojima se žele objasniti i oprimjeriti određene pragmatičke pojave moraju se smjestiti u određeni kontekst. Što detaljniji prikaz takvog konteksta pružimo, to bi nam stvari trebale biti jasnije. Kao što je već rečeno, za ispravnu interpretaciju implicitne ili neizravne poruke moramo imati uvid u govornikovu namjeru, slušateljevu sposobnost zaključivanja i mnoge kontekstualne faktore poput obostrano poznatih znanja i vjerovanja o svijetu (materijalnom i nematerijalnom). Smatram da je upravo to ono što povezuje pragmatičku jezičnu upotrebu s laganjem, barem onako kako ga želim predstaviti u ovome radu: laži nisu samo iskazi koji su neistiniti na doslovnoj i eksplicitnoj razini nego su i iskazi kojima se hotimično želi negativno utjecati na spoznajno stanje slu-

šatelja, oslanjajući se na društvene i jezične konvencije i njegovu sposobnost zaključivanja. U nastavku pružam neke od najznačajnijih filozofskih teorija o lažima koje granicu između laži i drugih oblika verbalnog obmanjivanja postavljaju upravo na granici izravnih i neizravnih poruka.²⁶

Granice laži

U analitičkoj literaturi koja se bavi lažima dominira stav da hotimične neistinite razgovorne implikature nisu laži, već da se u tim slučajevima radi o zavaravanju, navođenju na krivi trag ili obmanjivanju pa se granica između laganja i obmanjivanja poistovjećuje s onom između semantike i pragmatike. Pojave poput razgovorne implikature izrijeckom se izostavljaju iz definicije laži.²⁷ Upravo zbog eksplicitnog izostavljanja razgovornih implikatura iz definicije laži, u radu sam se opredijelila za analizu granica laži utemeljenu na komunikacijskoj važnosti implikatura. Smatram da pri proučavanju takvih oblika komunikacije ponajprije treba imati na umu poruku koju govornik želi odaslati. Potraga za istinitošću i iskrenošću mora se temeljiti upravo na toj poruci. U takvim je instancama komunikacije sadržaj izražen na semantičkoj razini sekundaran, a onaj izražen na razini implikature jest primaran. Kasia M. Jaszczolt takve pojave objašnjava pomoću situacijski zadanih značenja,²⁸ a smatram da njihovo uvođenje u raspravu o lažima može biti plodonosno.

23

Primarna je tema ovoga rada mogućnost laganja neistinitim razgovornim implikaturama, tj. situacije u kojima je iskaz na eksplicitnoj razini istinit, no poruka koja se iz njega iščitava hotimično je neistinita. U toj situaciji slušatelj može konfrontirati govornika, koji se može braniti govoreći da on zapravo nije *izrekao* ništa neistinito. Drugi način laganja u kontekstu pragmatičkih situacija onaj je u kojemu je neizravno prenesena poruka istinita, no govornik se od nje želi ograditi i eksplicitno govori slušatelju da je pogrešno shvatio poruku. U oba slučaja svjedočimo prebacivanju odgovornosti za stvoreno vjerovanje s govornika na slušatelja.

24

Usp. James J. Lee, Steven Pinker, »Rationales for Indirect Speech: The Theory of the Strategic Speaker«, *Psychological Review* 117 (2010) 3, str. 785–807, doi: <https://doi.org/10.1037/a0019688>.

25

Usp. Elisabeth Camp, »Insinuation, Common Ground, and the Conversational Record«, u: Daniel Fogal, Daniel W. Harris, Matt Moss (ur.), *New Work on Speech Acts*, Oxford University Press, Oxford 2018., str. 40–66, doi: <http://doi.org/10.1093/oso/9780198738831.003.0002>.

26

Ovdje izjednačavam iskaze kod kojih nisu prisutni elementi prenesenog značenja (kao u slučaju metafora) ili pak dodatni odijeljeni elementi nužni za ispravno razumijevanje poruke (kao u slučaju razgovorne implikature) s

izravnim porukama. Ipak, neki autori smatraju da je svaki oblik komunikacije inferencijski. Usp. R. Carston, *Thoughts and Utterances*; Dan Sperber, Deirdre Wilson, »A Deflationary Account of Metaphors«, u: Raymond W. Gibbs Jr. (ur.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Oxford University Press, Oxford 2008., str. 84–105, doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028370.007>.

27

»Ne lažete ako dajete izjavu koju smatrate istinitom. Zapravo, ne lažete ni ako namjeravate nekoga obmanuti tom izjavom.« – Don Fallis, »What is Lying?«, *Journal of Philosophy* 106 (2009) 1, str. 29–56, str. 44, doi: <https://doi.org/10.5840/jphil200910612>. Vidi više u: Thomas L. Carson, *Lying and Deception: Theory and Practice*, Oxford University Press, Oxford 2010.; F. A. Siegler, »Lying«, str. 128–136.

28

Usp. Kasia M. Jaszczolt, *Meaning in Linguistic Interaction: Semantics, Metasemantics, Philosophy of Language*, Oxford University Press, Oxford 2016.; Kasia M. Jaszczolt, *Default Semantics: Foundations of a Compositional Theory of Acts of Communication*, Oxford University Press, Oxford 2005.; Kasia M. Jaszczolt, »Default Semantics«, u: Bernd Heine, Heiko Narrog (ur.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, Oxford University Press, Oxford 2010., str. 215–246, doi: <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199677078.013.0009>.

Jaszczolt definira situacijski zadana značenja kao ona značenja do kojih se automatski dolazi u određenom razgovornom kontekstu, neovisno o tome jesu li izražena semantički ili pragmatički. Sagledajmo jedan od primjera koje navodi:

»Dijete: Mogu li otići do ormarića po svoj mobitel?
Učitelj: Sat još nije gotov.«²⁹

Ono što učitelj želi poručiti jest da učenik ne može otići do ormarića po svoj mobitel; upravo je to istaknuto, a time i primarno značenje tog iskaza. Na taj način razgovorna implikatura postaje prvotno značenje iskaza, a pitanje govori li učitelj o satu od četrdeset i pet ili šezdeset minuta, sekundarno je. Poruka učeniku da ne može otići do ormarića primarno je značenje čak i ako je zvono već oglasilo završetak školskog sata koji, zamislimo, završava točno na puni sat. To pak pretpostavlja treće značenje riječi »sat« koje možemo izjednačiti s »učiteljeva lekcija«.

Prema Jaszczolt, poništavanje ne ovisi o tome je li sadržaj semantički ili pragmatički, izravan ili neizravan, doslovan ili nedoslovan; ono što je važno za mogućnost poništavanja jest to je li sadržaj primaran ili sekundaran. Ako su implikature dio primarnog značenja, tada se one neće moći poništiti. S druge strane, ako moguća implikatura nije dio primarnog, nego sekundarnog značenja, tada ju je moguće poništiti. Primarno značenje jest ono komunikacijski istaknuto, ono koje je plod situacijski zadane interpretacije.

Autorica nam pruža sljedeći primjer mogućnosti poništavanja razgovornih implikatura,³⁰ koji ćemo za svoje potrebe ponešto pojednostaviti. Zamislimo da je Ana pijanistica koja je upravo nastupila pred mnogobrojnom publikom. Ante je pita je li izvedba bila uspješna. Ana odgovara: »Neki su ljudi pljeskali.« Implikatura koju ovdje možemo iščitati je ta da Ana smatra da izvedba nije bila zadovoljavajuća. Primarnu poruku je, prema Jaszczolt, u tom slučaju teško poništiti. Ana može reći: »Neki su ljudi pljeskali, no to ne znači da izvedba nije bila dobra. Većina je ranije otišla da uhvati zadnji vlak.« Po autorici, takva je reakcija moguća, no veoma je neobična kada se u obzir uzme da je to odgovor na pitanje o kvaliteti izvedbe. Mogućnost poništavanja na formalnoj razini uvijek postoji; govornik se uvijek može pokušati ograditi od svoje poruke, uvjeravajući slušatelja da je pogrešno zaključio. Ipak, takvo poništavanje na formalnoj razini moguće je i kod izravnih tvrdnji; govornik se uvijek može ispraviti ili pak tvrditi da je slušatelj krivo čuo. Takvo se formalno poništavanje komunikacijski mora moći opravdati, što nije uvijek slučaj. Smatram da situacijski zadana značenja uvelike umanjuju snagu govornikova ograđivanja od pragmatički prenesene poruke i pružaju opravdanje za visok stupanj sigurnosti koju kompetentni jezični korisnik može imati u njegovu interpretaciju takve poruke.

Ako povežemo teoriju o situacijski zadanim značenjima s lažima, možemo reći da će, u slučaju da je pri postojanju impliciranog sadržaja onaj izrečen na semantičkoj razini sekundaran, prava laž biti ona u kojoj je implikatura neistinita, neovisno o istinitosti ili neistinitosti sadržaja na semantičkoj razini. Važnost istinitosti ili neistinitosti suda izraženog na semantičkoj razini bit će kontekstualna. Ako je on samo sredstvo za dolazak do impliciranog sadržaja, onda će biti sekundaran na komunikacijskoj, epistemičkoj i etičkoj razini. Ako je takav sadržaj, unatoč postojanju impliciranog sloja, komunikacijski jednako relevantan, tada će on nositi i primjerenu epistemičku i moralnu težinu. Ako na povezanost istinitosti i neistinitosti s laganjem i verbalnim obmanjivanjem gledamo iz takve perspektive višestrukih razina ostvarivanja

razgovorne namjere, jasno je da se status laži ne može temeljiti na formalnom kriteriju izravnosti i jasnoj opreci između iskazanog i impliciranog. Ipak, razlikovanje između tradicionalno shvaćenog obmanjivanja i laži prema njihovom obliku uobičajeno je.

Standardna definicija laži sastoji se od četiriju ključnih elemenata: (i) govornikove izjave; (ii) njegova vjerovanja da je ono što izjavljuje neistinito; (iii) njegova upućivanja te izjave drugoj osobi; (iv) njegove namjere da time obmane svog sugovornika.³¹ To je vidljivo iz tradicionalnih definicija poput ovih:

»Laž je izjava osobe koja ne vjeruje u njezin sadržaj i čija je namjera da netko povjeruje u nju.«³²

Ili:

»[Lagati je] tvrditi izjavu za koju se vjeruje da je neistinita, s namjerom da ju netko prihvati kao istinitu.«³³

Smatram da se takva definicija nameće kao preuska jer isključuje mnoge instance obmanjivanja za koje nemamo opravdane razloge tvrditi da nisu laži. Kao što je već navedeno, mnogi suvremeni autori dijele stav da je opreka između izravnih tvrdnji i implikatura istovjetna onoj između laži i obmane. Uzmimo kao primjer Jennifer M. Saul. Saul pruža sljedeću definiciju laganja:

»Ako govornik nije žrtva jezične pogreške/pogrešne uporabe riječi ili koristi metaforu, hiperbolu ili ironiju, on laže akko (1) govori da P; (2) vjeruje da je P lažno; (3) vjeruje da se nalazi u jamstvenom kontekstu.«³⁴

Autorica kroji tu definiciju upravo da bi izravne laži razdvojila od ostalih slučajeva verbalnog zavaravanja. Saul ono što je rečeno (uvjet (1) u definiciji, izražen sintagmom »govori da p«) izjednačava s rečeničnim sastavnicama, s dodatkom onih kontekstualnih dopuna koje su potrebne da bi se došlo do suda koji se može ocijeniti kao istinit ili neistinit. Ako uzmemo u obzir definiciju laganja koju Saul predlaže i njezino određenje onog što je rečeno, možemo zaključiti da ni prema njoj hotimično neistinite razgovorne implikature nisu laži.

Na sličan način laži određuje i Andreas Stokke. Po njemu,

»... A laže B-u ako i samo ako postoji propozicija *p* takva da (1) A govori B-u da *p*, (2) A želi da *p* postane dijeljeno tlo i (3) A vjeruje da je *p* neistinito.«³⁵

29
K. M. Jaszczolt, *Meaning in Linguistic Interaction*, str. 79.

30
Usp. *ibid.*, str. 112.

31
Usp. James Edwin Mahon, »The Definition of Lying and Deception«, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/lying-definition/> (pristupljeno 19. 10. 2019.).

32
Arnold Isenberg, »Deontology and the Ethics of Lying«, u: Arnold Isenberg, *Aesthetics and Theory of Criticism: Selected Essays*, William Callaghan i dr., University of Chicago Press, Chicago 1973., str. 245–264, str. 248.

33
Igor Primoratz, »Lying and the 'Methods of Ethics'«, *International Studies in Philosophy* 16 (1984) 3, str. 35–57, str. 54.

34
Jennifer Mather Saul, *Lying, Misleading, and What is Said: An Exploration in Philosophy of Language and in Ethics*, Oxford University Press, Oxford 2012., str. 3. Jamstveni kontekst jest onaj u kojemu se od sugovornika očekuje istina.

35
Andreas Stokke, *Lying and Insincerity*, Oxford University Press, Oxford 2018., str. 31.

Ta se definicija temelji na Stalnakerovoj ideji »dijeljenog tla« u koju neću ulaziti,³⁶ no ono što je bitno uočiti jest da ona eksplicitno uključuje samo jezične iskaze u formi izjave. Stokke eksplicitno iz definicije izostavlja sredstva poput implikature i u knjizi *Lying and Insincerity* brani svoj stav navodeći da one nisu uključene u standardnu definiciju laži i da je takav potez u skladu s intuicijama stvarnih jezičnih korisnika.³⁷ Vjerujem da je prvi razlog cirkularan, a da bi za drugi trebalo pružiti empirijske dokaze, no Stokke ne brani dublje svoju poziciju od takvih mogućih kritika.

Autori koji nude drugačije poglede na laži u manjini su,³⁸ no nadam se da i ideje iznesene u ovom radu mogu doprinijeti osnaživanju prijedloga da se komunikacijski oblici poput lažnih implikatura uključe u definiciju laži. Kao što smo vidjeli slijedeći Jaszczolt, ako je govornikova obavijest sadržana na pragmatičkoj razini u određenom kontekstu relevantnija³⁹ od one na semantičkoj razini, tada ona postaje primarna poruka koju treba uzeti u obzir i ima veću epistemičku i moralnu težinu od one izražene na semantičkoj razini. Primjeri iz *Otela* poslužiti će nam upravo kao protuprimjeri takvim definicijama koje ne uključuju istinit iskaz, a koji kod govornika proizvodi neistinita vjerovanja. Vidjet ćemo u nastavku da takva podjela nije samo pogrešno utemeljena na formalnim značajkama korištenja jezika nego da ima i ozbiljne epistemičke i moralne posljedice.

Govornikova namjera i slušateljeva odgovornost

Ako prihvatimo da se značenje može pripisivati na dvije razine – razini onoga što je rečeno i razini onoga što je implicirano – tada nema prepreka za prihvaćanje mogućnosti laganja na dvije razine. Ako je govornik poručio nešto za što vjeruje da je neistinito, s namjerom da epistemički negativno utječe na slušatelja, on je lagao. Na taj se način ruše sve pretpostavljene epistemološke i moralne razlike između laganja i intencionalnog pragmatičkog obmanjivanja jer na epistemičkoj i moralnoj razini sud od interesa nije onaj na razini onoga što je rečeno, već na razini onoga što je implicirano. Implicirani je sud komunikacijski relevantan, onaj izrečen na semantičkoj razini u tom je pogledu sekundaran. Ako je komunikacijski relevantan, onda slušatelj ima pravo očekivati da bude istinit. Dakle, epistemička i etička relevantnost impliciranog suda slijede iz njegove komunikacijske relevantnosti i obavijesnog prvenstva. Važnost shvaćanja takve slike za razumijevanje plauzibilnosti ideje poništavanja pragmatičke poruke krucijalna je. Nasuprot zadanom značenju, vidjeli smo, nalazi se ideja poništavanja i opovrgavanja implicirane poruke. Opovrgavanje se povezuje sa sebičnim interesima govornika i situacijama poput podmićivanja, diplomatskih odnosa i seksualnog uznemiravanja. Kod takvog poništavanja nije riječ o običnom ispravljanju, već o poricanju komunikacijske namjere. Smatram da je takvo poništavanje veoma teško ostvariti u slučajevima u kojima je pragmatički sadržaj situacijski zadano značenje. Teško je jer kompetentni slušatelj uspješno prepoznaje govornikovu namjeru i oko nje gradi argument koji vodi do komunikacijskog zaključka. Ipak, ne smatraju svi autori namjeru komunikacijski presudnom, posebice u slučaju laži.

Neki autori⁴⁰ koji se bave lažima pokušali su isključiti namjeru iz definicije laži služeći se primjerima poput ovog: svjedok na suđenju svjedočio je ubojstvu. Činjenica da je zaista vidio ubojstvo neosporna je jer sud posjeduje snimku ubojstva na kojoj se nalazi i svjedok. Sudac zna da je svjedok vidio ubojstvo i svjedok zna za tu sučevu spoznaju. Ipak, zbog straha od odmazde, kada ga sudac upita vidio li je ubojstvo, svjedok odgovara iskazom: »Nisam

vidio ubojstvo.« Neki autori⁴¹ takav slučaj smatraju instancom laži i predlažu ideju postojanja laži kojima se ne obmanjuje jer svi uključeni znaju da ono što govornik izjavljuje nije istina; ukratko, u takvim slučajevima govornik nema namjeru ikoga zapravo obmanuti.

Laži pri kojima ne postoji namjera da se sugovornika zavara jer je svim uključenim dionicima jasno da se radi o neistini Roy Sorensen naziva »smione laži«. ⁴² Smatram da je pojam »smione laži« varljiv. Sorensen navodi da će

»... smioni lašci utvrditi čvrst status svojih tvrdnji. (...) Neće biti kimanja ili namigivanja koje će pokazati da se radi o igri.«⁴³

No izgleda da je u takvim slučajevima pretpostavljena laž kontekstualno poništena, čak i ako se govornik ne ponaša kao da se radi o igri. To nije laž iz unutrašnje perspektive govornika jer on njome ne želi prouzročiti neistinito vjerovanje, njegova stvarna namjera nije lagati, no to nije ni laž iz vanjske perspektive jer slušatelj na temelju danog iskaza neće stvoriti neistinito vjerovanje s obzirom na to da mu je jasno da su izgovorene riječi neistinite. Kao što sam napomenula u uvodnom dijelu, nije svaka neistina laž, ali nije ni svako izjavljivanje istine iskren čin. Upravo zato smatram da je bitno zadržati namjeru kao krucijalni element u definiciji laži.⁴⁴ Griceovska pragmatička

36

Usp. Robert Stalnaker, »Common Ground«, *Linguistics and Philosophy* 25 (2002) 5–6, str. 701–721, doi: <https://doi.org/10.1023/a:1020867916902>. Dijeljeno tlo je pretpostavljeno pozadinsko znanje koje sugovornici dijele u razgovoru.

37

Usp. A. Stokke, *Lying and Insincerity*, str. 19–29.

38

Neki od rijetkih autora koji smatraju da bi se definicija laži trebala proširiti prema pragmatici su Jörg Meibauer i Marta Dynel. Usp. Jörg Meibauer, »Lying and Falsely Implicating«, *Journal of Pragmatics* 37 (2005) 9, str. 1373–1399, doi: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2004.12.007>; Marta Dynel, »A Web of Deceit: A Neo-Gricean View on Types of Verbal Deception«, *International Review of Pragmatics* 3 (2011) 2, str. 139–167, doi: <https://doi.org/10.1163/187731011x597497>.

39

Takav način komunikacije, u kojemu je implicirani sud informacija od prvotnog komunikacijskog značaja, čest je u svakodnevnoj komunikaciji. Dvojnost izraženog značenja u slučajevima implikature na koju se oslanjam prepoznali su mnogi važni autori. Tako Laurence R. Horn piše da »moramo imati na umu da su implikature – bilo konvencionalne, bilo razgovorne – propozicije koje imaju vlastite istinosne vrijednosti«. – L. R. Horn, »WJ-40: Implicature, Truth, and Meaning«, str. 19. Na tom je tragu bio i sam Grice: »Budući da istina onog što je rečeno ne zahtijeva istinu razgovorne implikature (ono što je rečeno može biti istinito – što je implicirano može biti neistinito), implikaturu ne nosi ono što je rečeno,

nego samo izricanje onog što je rečeno ili govorenjem toga 'na određeni način'.« – H. P. Grice, »Logic and Conversation«, str. 39.

40

Usp. T. L. Carson, *Lying and Deception*, str. 20.

41

Usp. Thomas L. Carson, »The Definition of Lying«, *Noûs* 40 (2006) 2, str. 284–306, doi: <https://doi.org/10.1111/j.0029-4624.2006.00610.x>; Usp. Roy Sorensen, »Bald-faced Lies! Lying Without the Intent to Deceive«, *Pacific Philosophical Quarterly* 88 (2007) 2, str. 251–264, doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0114.2007.00290.x>; D. Fallis, »What is Lying?«, Andreas Stokke, »Lying and Asserting«, *Journal of Philosophy* 110 (2013) 1, str. 33–60, doi: <https://doi.org/10.5840/jphil2013110144>. Usp. A. Stokke, *Lying and Insincerity*.

42

U izvorniku »bald-faced lies«.

43

R. Sorensen, »Bald-faced Lies!«, str. 256.

44

Pitanje smionih laži kompleksno je i ovdje ne mogu detaljnije razraditi kritiku uključivanja takvih pojava u definiciju laži. Ipak, ukratko ću iznijeti vlastitu interpretaciju primjera sa svjedokom na sudu koja bi mogla naglasiti važnost namjere: svjedok na semantičkoj razini govori neistinu, no prava je poruka sadržana u razgovornoj implikaturi koja u ovoj situaciji može biti poruka upućena ubojici i njegovim suradnicima: »Neću vas cinkati.« Ta je poruka primarna i istinita, dakle, svjedok ne laže.

analiza temelji se na pretpostavci komunikacijske namjere. Govornikova namjera da prenese poruku, vidjeli smo, dio je građe na temelju koje slušatelj interpretira tu poruku. Ako ona ne postoji, slušatelju neće biti jasno što govornik želi poručiti i želi li uopće nešto poručiti. Komunikacija postaje nasumična, kako u slučaju iskrene komunikacije, tako i u slučaju one neiskrene koja se od nje formalno ne razlikuje. Recimo sada ukratko nešto o odgovornosti za neistinite zaključke u slučajevima laži, uvodeći moral u raspravu.

Jonathan E. Adler na moralnoj osnovi razlikuje laganje od obmanjivanja.⁴⁵ On pretpostavlja da je svaki pojedinac racionalno i autonomno biće koje je, stoga, odgovorno za zaključke do kojih dolazi, kao i za svoje djelovanje. Slučajevi obmanjivanja implikaturama oni su koji, za razliku od izravnih laži, zahtijevaju zaključke koji dovode do neistinitog vjerovanja i stoga su odgovornost slušatelja. Dakle, slušatelj je odgovoran za vlastitu obmanu pa je zbog toga obmana manje moralno zlo od izravnog laganja. Ipak, po već spomenutoj Saul, koja se s Adlerom slaže oko toga da je slušatelj odgovoran za vjerovanja koja stvara, »biti djelomično uzročno odgovoran za učinjeno zlo ne mijenja prirodu tog zla.«⁴⁶ Kao analogiju Saul koristi primjer džepara. Ako su džepari češći u »lošem« dijelu grada, tada žrtva koja zalazi u njega povećava vjerojatnost da će još što biti ukradeno. Zbog toga bi se moglo tvrditi da je ona djelomično odgovorna za taj čin. No po mišljenju Saul, čak i ako to prihvatimo zločin nije manje loš.⁴⁷

Autorica opaža i da »izvođenje razgovorne implikature nije opcionalno nego nužno, da bi se govornika doživjelo kao suradnika«,⁴⁸ no to pitanje ostavlja po strani kao sekundarno. Kao što sam već naglasila, radi se o racionalnoj i konvencionaliziranoj pojavi pa bi od slušatelja bilo nesuradnički ne izvesti implikaturu iz govornikova iskaza ako za to postoje valjani temelji. Da bi razgovor bio suradnički, govornik mora uzeti u obzir implikaturu. Ako pak to ne učini, sabotira komunikaciju. Ako mora prihvatiti implikaturu, kao što mora prihvatiti semantičko značenje riječi ili rečenice, tada je odgovornost u oba slučaja podjednaka. Štoviše, govoriti o odgovornosti može navesti na krivi trag s obzirom na to da smatram kako kompetentni govornik zapravo nema izbora.

Dakle, slažem se sa Saul u ideji da djelomična odgovornost ne umanjuje težinu zločina, no smatram da takve djelomične odgovornosti u slučajevima hotimičnih neistinitih razgovornih implikatura nema. Nema je upravo zato što izvođenje implikature nije opcionalno. U određenom komunikacijskom kontekstu, kada je razgovorna implikatura zadano značenje govornikova iskaza, ona za slušatelja nije jedna od mogućih interpretacija, već jedina ispravna⁴⁹ jer je u njoj sadržana poruka koju se namjerava prenijeti. Usredotočiti se na neku drugu, sekundarnu poruku, pa i ako je izražena na semantičkoj razini, bilo bi nekooperativno. Dakle, smatram da je u slučajevima hotimičnih neistinitih razgovornih implikatura za neistinito vjerovanje koje slušatelj stvara odgovoran govornik. Kompetentan slušatelj iz njegovih riječi ne bi ni mogao zaključiti nešto drugo jer bi to značilo da nije kooperativan. Jednako tako, govornik ne može prebaciti komunikacijsku odgovornost na slušatelja distancirajući se od svoje poruke jer takvo što nije komunikacijski plauzibilno.

U kontekstu zagovaranja mogućnosti laganja neizravnim verbalnim sredstvima kao izvrstan primjer nadaje nam se jedan od najpoznatijih književnih lažaca, Shakespeareov Jago. Stoga ću u nastavku prikazati način na koji se obmana odvija u Shakespeareovom djelu *Otelo*.⁵⁰ Takva analiza ima dvojak ulogu. Prva će pokazati nedostatnost tradicionalne definicije laži, a druga

ukazati na ograničeni doseg mogućnosti poništavanja pragmatički prenesene poruke.

Odnosi u *Otelu*

Ne ulazeći u detalje dramske radnje, možemo samo reći da je bitan pokretački element u djelu promaknuće poručnika Cassija. Naime, mladi vojnik Jago nadao se da će on biti promaknut pa odluku da umjesto njega promaknu Cassija veoma zamjera tamnoputom vojskovođi Otelu. Jagove spletke vode Cassijevu oduzimanju čina, no to nije dovoljno. Ono što želi jest uvjeriti Otela da ga njegova žena Dezdemona vara s Cassijem. Na koncu i uspijeva u tom naumu, što vodi tragičnom završetku. Okolnosti radnje, povezane sa psihološkom karakterizacijom Jagova lika ono su što u tragediji vodi obmanu. U nastavku ću, pod pretpostavkom da je čitatelj upoznat s radnjom drame i njezinim likovima, pokušati dati uvid u neke elemente Jagove i Otelove karakterizacije i njihove motivacije.

Jago je pokretački element radnje drame, no njegove motivacije nisu nam sasvim jasne. Prema Richardu Raatzschu,⁵¹ moguće je utvrditi tri motiva njegova djelovanja, koja Jago i sam spominje. Prvi je ljutnja zbog toga što je Otelo promaknuo Cassija, a ne njega. Drugi, mržnja zbog sumnje da je Otelo bio intiman s njegovom suprugom Emilijom. A treći je razlog pohlepa za novcem. Ipak, po Raatzschu, ta tri motiva ne mogu na sveobuhvatan način objasniti njegovo djelovanje.⁵² Ako je motiv financijske prirode, tada bi novac i druga materijalna pitanja kroz dramu bili spomenuti više puta, no to nije slučaj, smatra autor. Nadalje, teško je povjerovati da ga motivira ljubomora jer je tijekom cijele drame veoma distanciran od Emilije. I naposljetku, autor se pita zašto bi tolike osobe stradale ako je riječ samo o promaknuću?⁵³ Zaključuje da, s obzirom na građu koja nam je dostupna u samom djelu, o Jagovim motivima možemo samo spekulirati,⁵⁴ a na taj nas trag navodi i jedna od

45

Usp. J. E. Adler, »Lying, Deceiving, or False-ly Implicating«, str. 435–452.

46

J. M. Saul, *Lying, Misleading, and What is Said*, str. 84.

47

Usp. *ibid.*, str. 83.

48

Ibid.

49

Na početku rada naznačeno je da pragmatički zaključci nikada nemaju snagu dedukcije koja ne dopušta iznimke, no to ne znači da u određenom kontekstu nisu najbolji način dolaska do poruke. Takve zaključke možemo nazvati instancom abduktivnog zaključivanja, poznatog i kao »zaključak na najbolje objašnjenje«. Za potvrdu te ideje vidi više u: Jerry R. Hobbs, »Abduction in Natural Language Understanding«, u: Laurence R. Horn, Gregory Ward (ur.), *The Handbook of Pragmatics*, Blackwell, Oxford 2004., str. 724–741, doi: <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch32>.

Autor u radu govori o ulozi abdukcije u pragmatici i usredotočuje se na pitanja kao što su višeznačnost i utvrđivanje referencije i povezuje interpretaciju implikatura s abdukcijom, navodeći da se tu ideju može zamijetiti već kod Gricea.

50

Usp. William Shakespeare, *Otelo*, preveo Milan Bogdanović, Matica hrvatska, Zagreb 1950.

51

Usp. Richard Raatzsch, *The Apologetics of Evil: The Case of Iago*, Princeton University Press, Princeton 2009.

52

Usp. *ibid.*, str. 16.

53

Usp. *ibid.*, str. 17–19. Tragedija završava smrću Emilije, Dezdemone, Roderiga i Otela.

54

Usp. *ibid.*, str 19.

najpoznatijih Jagovih rečenica: »Ja nisam što jesam.«⁵⁵ Ipak, ako slijedimo Andrewa Cecila Bradleyja u ideji da ne treba vjerovati ni jednom slogu koji Jago izgovori,⁵⁶ trebali bismo se zapitati možemo li vjerovati i takvom sudu, što dodatno podupire ideju da Jaga možda nikada nećemo moći u potpunosti objasniti.

Ipak, ono što se u cjelokupnoj drami ističe jest vjerovanje drugih likova u Jagovu iskrenost. »Iskren« je pridjev koji mnogi vežu uz njega. U drami je s Jagom povezan petnaestak puta, a i sam ga više puta koristi. U hrvatskom prijevodu isti se izraz prevodi različitim inačicama, poput »čestit« i »pošten«. Evo nekih primjera:

»OTELO. Da, Jago je poštenjak. Michele, laku noć, a sutra zorom govorit hoću s vama (...).«⁵⁷

»JAGO. Ta znate da vas ljubim, gospodaru.

OTELO. Da, mislim da me ljubiš, i jer znam da ljubavi si pun i čestitosti⁵⁸ te važeš riječi prije nego ćeš ih izustiti (...).«⁵⁹

»JAGO. Poštenja mi, držao sam da ste na tijelu ranjeni – to je važnije nego dobar glas (...).«⁶⁰

»JAGO. Ja da se rugam! Ne, poštenja mi! Al kad biste sudbinu svoju htjeli ko čovjek snositi (...).«⁶¹

Osim tobožnje iskrenosti, Jaga krasi prodoran intelekt i snažna volja, dubok uvid u ljudsku prirodu, dovtljivost i brzina u rješavanju iznenadnih problema i iskorištavanju nepredviđenih prilika. Te vrline iskorištava za ostvarenje ciljeva vođenih egoizmom, na koji gleda kao na jedini valjan i racionalan stav. Po njemu, savjest i briga za druge apsurdni su, a ljudi su većinom iskrene budale.⁶² Osjetljiv je na sve što zadire u njegovo samopoštovanje. Ima visoko mišljenje o sebi i veliki prijezir prema drugima, za koje vjeruje da su mu inferiorni. To ga čini kompetitivnim i razlog je tomu da ga Cassijevo promaknuće uzrujava, ali je i razlog za ljubomoru prema supruzi Emiliji.⁶³

Jagove prave namjere vidljive su u njegovim monolozima. Tako već u trećem prizoru prvog čina čitatelji i gledatelji saznaju da želi Roderiga učiniti ludim i iskoristiti ga. Potom objašnjava svoj plan za Otela: uvjerit će ga da njegova žena Dezdemonu ljubi s Cassijem. To neće biti teško zbog Otelove prostodušnosti i iskrenosti, koje Jago negativno predstavlja:

»JAGO. Od lude tako vazda kesu gradim. Svoj iskusni bih um oskvrnuo da tratim vrijeme s takvom blunom – osim za korist sebi i za zabavu. Na crnca mrzim – raznosi se glas da moju on je službu vršio u mojoj postelji. Ja ne znam je li to istina, al ipak ću postupat zbog puke sumnje ko da zaista se dogodilo. On cijeni mene vrlo – i tako ću svoj naum lakše na njem' izvršit. Kasij pristao je čovjek – razmotrimo! Da njegova se mjesta dočepam ja i tako dvostrukim lopovlukom da težnju okrunim. Al kako, kako? – promozgajmo malko! Po vremenu zaludit ću Otela da odveć mu sa ženom druguje – a krasnik on je, umiljate čudi i stvoren je da žene zavodi. Te nije teško na nj posumnjati. A crnac je prostodušan i iskren te misli da je pošten tko je takav tek naoko – i nježno možeš njega ko osla za nos vodit. – Našao sam, izglego se – u crnoj pakla noći ta nakaza na vidjelo će doći.«⁶⁴

Način na koji želi pak iskoristiti Dezdemonu vidljiv je iz monologa iz drugog čina, koji završava sljedećim riječima:

»JAGO. Dok bude ovaj ludov čestiti Dezdemonu salijetao da ona sudbinu njemu popravi, i dok se u crnca bude jako ona za nj zauzimala, ja ću lijevat crncu u uho kužni otrov da ga ona zbog bludne samo želi požude. I što se većma bude trudila da učini mu dobro, sve će više Otelovo razarat povjerenje. Vrlinu tako njenu ću pretvorit u lijepak, a od njezine dobrote sagradit mrežu da se u nju svi zapletu.«⁶⁵

Jagova je namjera iskoristiti njezinu dobru vjeru i njen odnos s Cassijem da bi Otela uvjerio u neprikladnu prirodu njihovog odnosa.

Na temelju tih monologa gradi se dramska ironija koja omogućava da čitatelj bolje shvaća situaciju od samih dramskih likova, ali mu pruža i mogućnost većeg angažmana, koji se u nekim instancama može manifestirati u obliku ljutnje na Otela zbog njegovih vjerovanja i postupaka. Dramska ili strukturna ironija sazdana je upravo na kontrastu između spoznaja koje imaju likovi u djelu i onih koje imaju čitatelji.⁶⁶ Čitatelji znaju da Otelo griješi vjerujući Jagu, no sam Otelo nema ista saznanja i odlučuje mu vjerovati.

Mogli bismo se upitati zašto Jago tako lako uspijeva zavarati Otela. Po Bradleyju, prvi razlog zašto Otelo vjeruje Jagu jest taj što je i ranije imao povjerenja u njega i smatrao ga iskrenim, kao i većina drugih likova. Skupa su nosili oružje, ali i raspravljali o osobnim pitanjima. Drugi razlog je taj što bi se, opet po Bradleyju, svaki muškarac u Otellovoj situaciji, tj. onaj tek odnedavno u braku, jednako ponio pa ne možemo govoriti o Otellovoj pretjeranoj ljubomori.⁶⁷ Ipak, tomu možemo dodati još jedan važan razlog. Naime, Dezdemona je svoj prislan odnos s Otelom, uključujući i brak, skrivala od oca. Njezine namjere bile su pritom iskrene, htjela je zaštititi oca, no to nije moglo dugo potrajati. Kada saznaje za njihovu vezu Brabanzio žustro reagira:

»BRABANZIO. Odveć istinska je ta nesreća. Da, otišla! Što ima da dođe još od morskog mi života, gorčina tek je. – Gdje si vidio je, Rodrigo? – Jedno dijete! S crncem, veliš? – O, tko bi htio još da bude otac! – A kako znaš da je ona bila? Strahovito me vara! – Što vam reče? – Još svijeća! Hej! Probudite mi svu rodbinu! – Jesu li vjenčani, što misliš?«⁶⁸

Dakle, Otelovi strahovi da mu Dezdemona laže i od njega skriva aferu s Cassijem mogu biti potkrijepljeni spoznajom da je lagala ocu. No Otelo do takve analogije ne mora doći sam jer mu je i sam Brabanzio naglašava govoreći:

»Pazi na nju, pa ako, crnče, oči imaš, gledaj i poput oca prevarit se ne daj.«⁶⁹

Istu opasku mu u trećem činu ponavlja i Jago:

55
W. Shakespeare, *Otelo*, 1, I: 6. (Na taj način označavam prvi prizor prvog čina na stranici 6. U nastavku rada koristim takav način citiranja.)

56
Andrew Cecil Bradley, *Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth*, Macmillan International Higher Education, London 1992., str. XVIII.

57
W. Shakespeare, *Otelo*, 2, III: 36.

58
U izvorniku »honesty«, tj. »iskrenost«.

59
W. Shakespeare, *Otelo*, 3, III: 54.

60
Ibid., 2, III: 43.

61
Ibid., 4, I: 76.

62
Usp. A. C. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, str. 187–188.

63
Usp. ibid., str. 189–190.

64
W. Shakespeare, *Otelo*, 1, III: 25.

65
Ibid., 2, III: 45.

66
Za detaljnije objašnjenje dramske ironije vidi: Claire Colebrook, »Irony«, u: Jahan Ramazani i dr. (ur.), *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics: Fourth Edition*, Princeton University Press, Princeton 2012., str. 731–733. Za uvid u dramsku ironiju u *Otelu* vidi: Wayne C. Booth, *A Rhetoric of Irony*, University of Chicago Press, Chicago 1974., str. 63.

67
Usp. A. C. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, str. 166.

68
W. Shakespeare, *Otelo*, 1, I: 9.

69
Ibid., 1, III: 23.

»Kad se udala za vas, prevarila je svog oca, a kad strepila je tobož' i bojala se vaših pogleda, najviše ih je ljubila.«⁷⁰

Ipak, takva usporedba ne čini se odgovarajućom, upravo zbog Dezdemoninih iskrenih namjera koje su vidljive i kada izravno laže Otelu da nije izgubila rupčić koji joj je darovao. Takvo ponašanje možemo opravdati time što je Dezdemona mislila da je rupčić samo zametnula i da će ga lako pronaći pa stoga nije htjela uznemiravati Otela.

Raatzsch piše o Otelu da ga Jago nije iz temelja promijenio, već da je samo potaknuo procese za kakve su već postojale predispozicije.

»Otrov koji Jago daje Otelu, (...) otrov je jer je Otelo za njega prijemčiv.«⁷¹

Jago je Otelova protuteža: koliko je jedan samodostatan, toliko je drugi ovisan o ostalima i mijenja se u interakciji s njima. Jagovu postojanost tijekom cijele predstave navodi već i Samuel Johnson kada piše:

»... lik Jaga tako je vođen da je od prve do posljednje scene omražen i prezren.«⁷²

U ovome sam dijelu predstavila Jaga kao lika kojemu drugi akteri u drami vjeruju zbog njegove reputacije iskrene osobe. Takav stav o Jagu, ali i niz ostalih nesigurnosti koje ga krase, dobar su temelj za Otelovo upadanje u Jagovu zamku. S druge strane, Jagove zle namjere dobro su poznate čitateljima i gledateljima drame koji kroz njegove monologe spoznaju njegovu pravu prirodu.⁷³ U nastavku iz drame izdvajam tri dijaloga koja ću interpretirati u skladu s Griceovom teorijom o razgovornim implikaturama i koja predlažem kao protuprimjere tradicionalnoj definiciji laži.

Obmana u *Otelu*

Obmana u *Otelu* specifična je. Naime, Jago, manipulativni pokretač radnje, ne oslanja se na neistinite tvrdnje; njegove neistine mnogo su suptilnije. To pokazujem na trima primjerima. Nakon svakog primjera slijedit će parafraza njegova ključnog momenta i pragmatička interpretacija dijaloga u duhu Griceove teorije o razgovornim implikaturama.⁷⁴ Tu teoriju koristim jer su razgovorne implikature izriječkom izostavljene iz standardnih definicija laži i smatraju se slučajevima obmanjivanja na koje se, kao što sam navela ranije, gleda kao na moralno puno blaži prekršaj od izravnog laganja. Pri kratkoj analizi dijaloga pomoći će nam prvenstveno prethodno predstavljene uvidi u Otelov i Jagov odnos, prije svega, spoznaja o Jagovim namjerama i Otelovo povjerenje u njega. Sagledajmo prvi primjer (a).

»JAGO. Ha, to mi nije po volji!

OTELO. Što veliš?

JAGO. Ja? Ništa – ili ako rekoh, ne znam što, gospodaru.

OTELO. Nije l' Cassio se to s mojom ženom sad oprostio?

JAGO. Zar Cassio? Ne, ne, zacijelo nije – jer ne vjerujem da bi tako kradom otići htio kao krivac videć gdje dolazite.

OTELO. On je bio, mislim.«⁷⁵

U tom dijalogu Otelo traži od Jaga potvrdu da se Cassio oprostio s njegovom ženom. Iz Jagova odgovora parafrazirat ću Jagovu zadnju repliku na sljedeći način:

(a') *On ne bi otišao kao krivac.*

Taj primjer možemo objasniti kao slučaj ironije, pri kojoj govornik zapravo želi reći obrnuto od onoga što je izrečeno na doslovnoj semantičkoj razini. Prema standardnom pragmatičkom pristupu,⁷⁶ kojim se takvi izrazi objašnjavaju razgovornim implikaturama, slušatelj do poruke dolazi u nekoliko koraka. Kreće od izravne i doslovne poruke, u ovom slučaju poruke da Cassio ne bi otišao kao krivac. Idući je korak spoznaja da je takvo izravno značenje zapravo neinformativno i nezadovoljavajuće. Suočen s takvim iskazom, Otelolo bi se trebao zapitati zašto bi Jago rekao da Cassio nešto ne bi učinio kada bi pozitivna poruka bila potpunija i informativnija. Treći je korak spoznaja da je govornik htio poručiti nešto različito od onoga što je rekao, u ovom slučaju upravo obrnuto od toga: Cassio *bi* otišao kao krivac. Prepoznavanje ironije navodi na idući interpretativni korak, a to je ideja da Cassio jest krivac. Uzimajući u obzir sve aspekte konteksta, dakle, Otelovo povjerenje prema Jagu i njegovu nesigurnost oko odnosa s Dezdemonom, koju Jago u dijalogu

70

Ibid., 3, III: 57.

71

R. Raatzsch, *The Apologetics of Evil*, str. 39.

72

William Shakespeare, *The Plays of William Shakespeare*, Samuel Johnson, George Steevens, Nicholas Rowe, Andesite Press, London 2015., str. 466.

73

Za naše je potrebe bolje sagledati Jaga kao ljudsko biće i ne preпустiti se interpretaciji prema kojoj poprima nadljudsku dimenziju. Po Raatzschu, Jaga kao pojam ne možemo svesti samo na spletkara. »Jago ne koristi spletku da bi jednostavno zadovoljio svoje ciljeve. Ostvarivanje ovog ili onog cilja za njega je samo od marginalnog značaja. Spletkarenje je, za njega, strast, a ne sredstvo koje vodi do cilja, strast koja tvori čitavo njegovo biće.« – R. Raatzsch, *The Apologetics of Evil*, str. 69. Nadalje, Jaga u jednu ruku predstavlja kao sublimaciju koja vodi stvaranja Jaga kao pojma, a s druge strane, kao nešto iznimno, zbog čega nikako ne možemo Shakespeareovu dramu iskoristiti u svakodnevnom životu. »U jednom smislu pojam Jaga presofisticiran je za korištenje u dnevnom životu, a zlo utjelovljeno u njemu zapravo je previše zlo da bi obitavalo u čemu prirodnom.« – Ibid., str. 70. Harold Bloom pak vjeruje da je Jago »savršen Vrag Zapada«. Usp. Harold Bloom, *Shakespeare: The Invention of The Human*, Fourth Estate, London 2008., str. 643. Bradley pak navodi da se s njim može usporediti jedino Mefisto. Usp. A. C. Bradley, *Shakespearean Tragedy*, str. 178. Ovdje ću se prema njemu odnositi kao prema bilo kojem drugom učesniku u komunikacijskoj razmjeni.

74

Naravno, djelu se može pristupiti i iz neke druge pragmatičke perspektive. Usp. Urszula Kizelbach, »All is True That is Mistrusted: A Pragmatic Study of Jealousy in William

Shakespeare's *Othello* and *The Winter's Tale*«, *Linguistica Silesiana* 34 (2013), str. 153–165. O pristupu obmani u drami iz perspektive teorije govornih činova vidi više u: John Lagshaw Austin, *Kako djelovati riječima: predavanja Williama Jamesa održana na Sveučilištu Harvard 1955.*, 2. izd., preveli Andrea Milanko, Jamie O. Urmson, Marina Sbisà, Disput, Zagreb 2014. O pragmatičkom pristupu nadopunjenom retorikom vidi više u: Stefan D. Keller, »Combining Rhetoric and Pragmatics to Read *Othello*«, *English Studies* 91 (2010) 4, str. 398–411, doi: <https://doi.org/10.1080/00138381003647574>. Iako spominje Jagovo kršenje griceovskog načela suradnje, kao najpodobniji pristup teoriju relevantnosti izdvajaju: D. Sperber, D. Wilson, *Relevance*; Roger Brown, Albert Gilman, »Politeness Theory and Shakespeare's Four Major Tragedies«, *Language in Society* 18 (1989) 2, str. 159–212, doi: <https://doi.org/10.1017/S0047404500013464>. Na dramu *Otelolo* teoriju o pristojnosti primjenjuju: Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

75

W. Shakespeare, *Otelolo*, 3, III: 51.

76

Uz već navedenog H. P. Gricea, vidi i: Nenad Mišević, *Rodenje pragmatike*, Orion Art, Beograd 2018., str. 110–112. Za literaturu na engleskom jeziku vidi: Stephen Neale, »Paul Grice and the Philosophy of Language«, *Linguistics and Philosophy* 15 (1992) 5, str. 509–559, doi: <https://doi.org/10.1007/bf00630629>; Tim Wharton, »Paul Grice, Saying and Meaning«, *UCL Working Papers in Linguistics* 14 (2002), str. 207–248; George Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford 1996. Od novijih sveobuhvatnijih zbornika vidi: Bob Hale, Crispin Wright, Alexander Miller (ur.), *A Companion to the Philosophy of Language*, Wiley-Blackwell, Oxford 2017.

izrijekom spominje, krajnji je zaključak taj da je Cassio kriv upravo zbog nepriličnog odnosa s Dezdemonom. Otelovo rezoniranje možemo rekonstruirati na ovaj način:

- i. Jago mi je rekao: »Cassio ne bi otišao kao krivac.«
- ii. Zašto mi je Jago rekao da Cassio nešto ne bi učinio?
- iii. Ljudi ponekad komuniciraju ironično, govoreći obrnuto od onoga što misle, dakle, moguće je da Jago želi reći da bi Cassio zaista otišao kao krivac.
- iv. No zašto bi se izražavao u kondicionalima? Vjerojatno jer želi reći da Cassio jest krivac.
- v. Zbog čega je kriv? S obzirom na to da govorimo o Dezdemoni, zasigurno moraju skrivati nešto neprilično.

Bitno je naglasiti da taj inferencijalni proces nije svjesno proveden. Zaključak do kojeg slušatelj dolazi spontan je, no rekonstrukcija inferencijalnog puta, kao i u svim primjerima implikature, mora uvijek biti moguća.⁷⁷ Mogućnost takve rekonstrukcije pruža opravdanje slušateljeve interpretacije. Slušatelj do poruke dolazi pretpostavljajući govornikovu namjeru,⁷⁸ koja ga vodi do situacijski relevantne informacije. Takvo će dolaženje do poruke najčešće biti spontano, no važno je da se ono može rekonstruirati, pri čemu poruka dobiva oblik zaključka implicitnog argumenta koji pruža opravdanje za slušateljevo vjerovanje.

Sagledajmo sada drugi primjer (b).

»JAGO. To mi je drago jer ću sada smjeti slobodnije pokazat vam pokornost i ljubav što je spram vas osjećam. Pa zato čujte što mi dužnost veli. Ne govorim o dokazu još, ali na svoju ženu dobro pazite i motrite je kad je s Cassijem. Ni ljubomorno ne budi vam oko ni bezbrižno – jer žao bi mi bilo da prevareno bude iskreno i plemenito vaše srce zbog dobrote svoje. Zato pazite! Ja znam dobro ćud i navike domaje naše – Mlečanka će samo nebesima vragolije pokazat što mužu svom ih otkrit ne smije, i savjest njoj ne veli: ne učini, već dobro hini!«⁷⁹

Iz tog primjera izdvojit ćemo sljedeću parafrazu:

(b') *Pazite na ženu.*

Poruka iz tog primjera jest ta da Otelo treba paziti na ženu jer se ona s Cassijem ponaša nedolično. Opet, slušatelj mora promisliti o relevantnosti riječi koje govornik izriče. Zašto bi Jago poručio Otelu da pazi na svoju ženu? Usmjeravati pažnju sugovornika na taj način znači upozoravati ga. U navedenom primjeru, Jago upozorava Otela, doduše lažno, na opasnost koja mu prijeti zbog Dezdemonina neprikladnog odnosa s Cassijem. Iako ga izravno i konvencionalno upozorava, razlog zbog kojeg to čini, odnosno cjelovito upozorenje ostaje samo implicirano, ne i jasno izrečeno. Ipak, Jago vjeruje da Otelo može doći do željenog zaključka. Otelovo rezoniranje možemo rekonstruirati ovako:

- i. Jago mi je rekao: »Pazite na ženu.«
- ii. Zašto mi je Jago rekao da pazim na ženu, a da nije naveo razlog za to?
- iii. Kada vidimo da bi se netko mogao naći u nevolji i želimo mu pomoći, uobičajeno je upozoriti ga na opasnost. Jednako je tako uobičajeno da to upozorenje izvršimo objašnjenjem toga u čemu se opasnost sastoji.
- iv. Ipak, Jago to nije učinio. Vjerojatno misli da sam znam mogući razlog.
- v. Izrekao je to nakon što je govorio o Cassiju i prevari. Ne bi to spominjao da između tih stvari ne postoji uzročna veza. Dakle, želi poručiti da pazim jer Dezdemonu možda ljubuje s Cassijem.

Dakle, u navedenom primjeru Jago upozorava Otela na opasnost koja mu prijete zbog Dezdemonina neprikladnog odnosa s Cassijem. Iako ga izravno i konvencionalno upozorava, razlog zbog kojeg to čini, odnosno cjelovito upozorenje ostaje samo implicirano, ne i jasno izrečeno. I opet, Jago se uzda u Otelovu moć zaključivanja da bi ispravno shvatio što mu želi poručiti. Prijeđimo sada na zadnji primjer (c).

»JAGO. Da, to je ono – jer, da budem drzak, prosaca mnogo odbila je ona, zemljaka svojih, svoga staleža i boje lica – premda vidimo da ljudska ćud baš za tim uvijek teži. Najgadnija se može požuda da njuši tu i najopačnija neprirodnost i misli nastrane – oprostite mi, ja ne govorim baš pouzdano o njoj, premda strah me, kad njen se nagon boljem sudu vrati; da ne počne vas porediti sa svojim zemljacima i da ne pokaje se.«⁸⁰

Iz Jagove replike izdvojiti ćemo ovu parafrazu:

(c') *Odbila je mnogo prosaca svog staleža.*

Tim iskazom Jago ulijeva Otelu strah da bi se Dezdemona mogla pokajati što se udala za njega, a ne nekog društveno primjerenijeg. Jago igra na Otelovu nesigurnost, sugerirajući da bi Dezdemona mogla zaključiti kako je, zbog svoje boje kože, staleža i nacionalnosti, on pogrešan izbor. Govoreći da je odbila mnogo prosaca, želi mu dati do znanja da Dezdemona može birati pa će prije ili kasnije shvatiti da je pogriješila. Naime, zašto bi Jago spominjao prošle prosce ako su oni u sadašnjem kontekstu nebitan čimbenik? Poruka je ta da njihov brak nije dovoljno stabilan da bi prošlost bila nebitna. Kao i prošla dva primjera i taj ćemo objasniti kao razgovornu implikaturu kroz sljedeće korake:

- i. Jago mi je rekao: »Odbila je mnogo prosaca svog staleža.«
- ii. Zašto bi Jago spominjao Dezdemonine prošle prosce?
- iii. Vjerojatno želi ukazati na povezanost prošlih i budućih događaja.
- iv. Moguće je da želi reći da bi se i u ovom slučaju mogla predomisliti, kao što je to činila u prošlosti, i odbiti me.

Općenito govoreći, da bi slušatelj došao da spozna o prisutnosti razgovorne implikature oslonit će se na sljedeće čimbenike: (1) konvencionalno značenje uporabljenih riječi, uz identitet svih uključenih referencija; (2) načelo suradnje i njegove maksime; (3) kontekst, jezični i drugi, iskaza; (4) druge sastavnice pozadinskog znanja i (5) činjenicu (ili pretpostavljenu činjenicu) da su svi elementi koji potpadaju pod nabrojene točke dostupni svim sudionicima u komunikaciji i da ti sudionici znaju ili pretpostavljaju da je to slučaj.⁸¹ Kod takve vrste zaključivanja slušatelj uvijek može pogriješiti, no ipak je se može smatrati vrstom zaključka na najbolje objašnjenje, tj. možemo reći da je to najbolji mogući zaključak do kojeg djelatnik može doći u danom kontekstu s obzirom na dokaznu građu koju ima na raspolaganju. Vjerujem da su ti zaključci za Otela, s obzirom na njegovu situaciju, jedini ispravni. U tim primjerima značenje termina nije upitno; Jago i Otelo govore istim jezikom i razumiju se, slijede načelo suradnje govoreći o istoj temi i dovoljno se pozna-

77

Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 66–67.

78

Usp. Marina Sbisà, »Intentions From the Other Side«, u: Giovanna Cosenza (ur.), *Paul Grice's Heritage*, Brepols, Turnhout 2001.

79

W. Shakespeare, *Otelo*, 3, III: 56.

80

Ibid., 3, III: 57.

81

Usp. H. P. Grice, »Logika i razgovor«, str. 61.

ju, a što je najvažnije, vjeruju si da bi mogli pretpostaviti kako razumiju ne samo izravno preneseni sadržaj nego i onaj neizravan koji se automatski aktivira u takvim kontekstima. S obzirom na to da su te pretpostavke zadovoljene, zaključci odnosno komunikacijski sadržaj do kojeg Otelo dolazi opravdani su. S druge strane, s obzirom na to da je taj sadržaj hotimično neistinit i da je Jago računao na to da će Otelo do njega doći, možemo reći da je Jago lagao. Ipak, kao što sam više puta naglasila, takav stav u suprotnosti je s tradicionalnom definicijom laži.

Prisjetimo se ranije navedenih tradicionalnih sastavnica laži. Prva je izjava. Da bi govornik slagao, mora izreći izjavu odnosno tvrdnju, što isključuje, primjerice, tendenciozne upitne rečenice. Druga je sastavnica govornikovo vjerovanje da je ono što izjavljuje neistinito. Ako je ono što govornik izjavljuje neistinito, no on to ne zna, tada je riječ o pogrešci. Treća sastavnica je sugovornik. Govornik se nekome mora obraćati; ako on samo naglas izgovara tvrdnje za koje vjeruje da su neistinite, možda vodi fiktivni razgovor, no ne laže. Četvrta tradicionalna značajka laži je govornikova namjera da sugovornika obmane. Ako svom sugovorniku govori stvari koje smatra neistinitima bez namjere da ga zavara može biti riječ o šali, ali ne o laganju. Ranije sam navela da se neki suvremeni autori ne slažu s uključivanjem četvrte sastavnice i namjeru govornika da sugovornika obmane isključuju iz definicije laži, no ne slažem se s takvim nastojanjima. Ipak, u ovome sam radu htjela propitati ponajprije prvu tradicionalnu sastavnicu, tj. potrebu da laž bude ostvarena izjavom.

Ako tri primjera iz *Otela* sagledamo u okviru tradicionalne definicije laži, ne mogu se smatrati lažima. Primjerice, Jagovo upozorenje »Pazite na ženu.« nije neistinita izjava, a ipak, Otelo na temelju tih riječi zaključuje da mu Jago želi poručiti da ga supruga vara i stvara vjerovanje u skladu s tim. Upravo zbog toga što u takvim slučajevima slušatelj na temelju hotimično implicirane poruke stvara neistinito vjerovanje smatram da standardno određenje laži nije adekvatno. Ipak, zagovornici tradicionalnog shvaćanja laži rekli bi da je upravo to granica između laži i drugih oblika obmane. Takvi primjeri ne ulaze u definiciju laži upravo zato jer obmana nije izvedena izravno, već posredno, pragmatičkim sredstvima, dok je sadržaj na semantičkoj razini istinit ili pak nema istinosnu vrijednost. Smatram da je takav pristup pogrešan jer zanemaruje činjenicu da razgovorne implikature mogu biti situacijski zadano značenje iskaza, tj. najvažnija poruka koju iz govornikovih riječi slušatelj može iščitati.

Pitanje granice između laži i obmane možda ni ne bi bilo toliko relevantno da za sobom ne povlači i moralne stavove. Kada se upuštaju u izučavanje moralnih aspekata laži, pobornici njene tradicionalne definicije često predlažu ideju da je obmanjivanje manje moralno zao čin od laganja. Taj se stav temelji na slušateljjevoj ulozi pri formiranju neistinitog vjerovanja. Da se slušatelj zadržao na doslovnoj razini iskaza, koja nije neistinita, tada ne bi stvorio neistinito vjerovanje. Po pobornicima tradicionalne definicije, slušatelj je djelomično odgovoran za neistinite zaključke do kojih dolazi. To nas navodi na pitanje: je li Otelo sam kriv za zaključke do kojih je došao? Htio li je vjerovati da njegova supruga ima aferu? Smatram da nam tragedija ne pruža elemente koji bi dali potvrđan odgovor na ta pitanja. Takav stav o slušateljjevoj odgovornosti i mogućnosti izbora koju će poruku prihvatiti odbacujem i tvrdim da bi zadržavanje na semantičkoj razini bilo nekooperativno, barem u slučajevima u kojima je govornikova namjera kompetentnom jezičnom korisniku jasna. Ako je slušatelj spreman na suradnju, tada će u govornikovu

iskazu tražiti relevantne elemente, a oni se u razmatranim slučajevima nalaze na razini implikature.

U radu sam htjela propitati i ideju da je govornikovo ograđivanje od implicirane poruke uvijek moguće. Mogli bismo reći da Jago svjesno koristi hotimične neistinite razgovorne implikature da bi u slučaju Otelova suprotstavljanja porukama koje iz njegovih riječi proizlaze mogao zaniijekati svoju komunikacijsku namjeru. Kada bi Otelo tražio dokaze za Jagove implicirane tvrdnje, kada bi propitivao Jagove namjere i tražio od njega da eksplicitno kaže što mu je na umu, Jago bi se mogao ograditi od svojih poruka i tvrditi da je Otelo pogrešno interpretirao njegove riječi. Mogao bi naglasiti da nikada nije *rekao* da Cassio zaista jest krivac, nije mu *rekao* da bude na oprezu zbog ženine nevjere, nije *rekao* da će se Dezdemona predomisлити i zamijeniti ga prikladnijim. To su zaključci do kojih je Otelo došao sam. Bi li takva obrana bila uvjerljiva? Smatram da ne bi. Jago se može pokušati ograditi od poruke koju je poslao, no u kontekstu književnog djela ne samo da njegovo opovrgavanje neće biti uvjerljivo nego će biti moguće samo na trivijalnoj formalnoj razini. Kao što je već napomenuto, publika drame zna Jagove zle namjere i neće ozbiljno shvatiti njegovo naknadno ograđivanje od njih, no i u unutarnjem svijetu djela takav pokušaj ne nailazi na odobravanje i prihvaćanje. Na kraju drame, nakon što je Jago razotkriven, supruga Emilija optužuje ga da je lagao:

»EMILIJA. Tjeraj u laž ovog nitkova ako čovjek si. Jer ti si, on veli, reko da je žena ga iznevjerila. Znam da nisi. Nisi ti takva rđa. Zbori – srce će mi da pukne.

JAGO. Rekoh što sam mislio, i nisam reko više nego je i sâm on držo da je prirodno. I istinito.

EMILIJA. Jeste li mu rekli, da žena ga iznevjerila?

JAGO. Jesam.

EMILIJA. O, laž ste rekli, gadnu, kletu laž – Laž, duše mi, da, podlu laž. – Što, ona da s Cassijem iznevjerila ga? – Zar s Cassijem – ste rekli?

JAGO. S Cassijem, da. Idite, zavežite svoj jezik.«⁸²

Jago se od optužbi za laž brani govoreći da nije izrekao ništa više od svog mišljenja i da Otelova vjerovanja nisu njegova odgovornost. Dakle, odgovornost prebacuje na Otela i ograđuje se od svoje uloge u raspletu situacije: on je samo izrekao svoje mišljenje, a Otelo je sam došao do zaključaka. Ipak, Emilija ne prihvaća bespogovorno takvu obranu i pita ga rekao li je ikada Otelu da Dezdemona ima aferu. Iz odgovora koji daje jasno je da Jago prihvaća da je poruka izražena pragmatičkim sredstvima ona koja je u tom kontekstu relevantna i priznaje da je, u tom smislu, »rekao« Otelu da je Dezdemona nevjerna. Zaključno, njegove činove Emilija određuje kao laži.

Dakle, Jago je ograđivanjem od komunikacijske namjere koja se ostvaruje kroz situacijski zadano značenje, pri kojemu je odgovornost za komunikacijske zaključke i stvaranje neistinitih vjerovanja u tom slučaju bilo neuvjerljivo, pokleknuo pred izravnim upitom o sadržaju svojih iskaza. Iz toga ne možemo zaključiti da takvo ograđivanje nikada neće biti moguće, ali to je dobar primjer u kojemu vidimo da takvo udaljavanje od namjere, iako na formalnoj razini uvijek trivijalno moguće, na komunikacijskoj razini može biti neprihvatljivo. Smatram da nam kontekst te Shakespeareove tragedije pruža dobru ilustraciju nemogućnosti poništavanja pragmatički prenesenog sadržaja u slučajevima u kojima je jasno da je ono situacijski zadano značenje.

Smatram da izloženi dijalozi iz tragedije pružaju dobar protuprimjer tradicionalnoj definiciji laži koja se temelji na formalnoj distinkciji među različ-

tim komunikacijskim oblicima. Otelu stvara neistinita vjerovanja na temelju Jagovih riječi, a Jago je namjera upravo obmanuti ga, unatoč tomu što ne izgovara formalne neistine. Vjerujem da mogućnost stvaranja neistinitih vjerovanja kod govornika pragmatičkim sredstvima koja nisu posljedica njegove nesmotrenosti, već komunikacijske suradnje, upućuje na to da se tradicionalna definicija laži mora proširiti. Jednako tako, drama nam pokazuje da se govornik od takve pragmatički prenesene poruke neće moći ograditi, a da ne prekrši razgovorno načelo suradnje.

Zaključak

Cilj je ovoga rada bio poljuljati standardnu definiciju laži, koja je predstavljena kroz četiri uvjeta koja neki iskaz mora zadovoljiti da bismo ga smatrali primjerom laži: govornik mora nešto izjaviti, mora vjerovati da je ono što izjavljuje neistinito, mora uputiti tu izjavu nekom drugom i tu drugu osobu mora htjeti obmanuti svojom izjavom. Takvo shvaćanje laži počiva na ideji da je za laganje potrebno izjaviti nešto neistinito s ciljem da se koga obmane, ali isključuje hotimično neistinite i obmanjujuće poruke ostvarene pragmatičkim sredstvima poput razgovorne implikature, u kojima obmana nije ostvarena neistinitom izjavom.

Kroz tri primjera iz tragedije *Otelo* htjela sam pokazati kako se lagati može i implikaturama. Jago jest lažac, iako svoju obmanu ne ostvaruje izravnim tvrdnjama nego suptilnim i manipulativnim sugestijama. Kada, primjerice, Otelu kaže da pazi na svoju ženu, on nije izriječno rekao da Dezdemonu ima aferu, ali se poslužio svojim poznavanjem Otela i njihova bliskog odnosa da bi ga naveo na takvo neistinito vjerovanje. Otelu, kao kooperativan sugovornik, nije niti mogao njegove poruke interpretirati drugačije.

U završnom dijelu rada propitala sam još jednu ustaljenu ideju vezanu uz neizravno prenesen informacijski sadržaj – da se govornik uvijek može ograditi od pragmatički prenesene poruke i zaniijekati svoju komunikacijsku namjeru. U djelu, Jago pokušava opovrgnuti optužbe da je lagao, prebacujući krivnju na Otela, no takav potez nije uvjerljiv i on u svoju iskrenost ne uspijeva uvjeriti ni čitatelje ni ostale likove u drami.

Vjerujem da je ukazivanje na manjkavost tradicionalne definicije laži, ali i svih suvremenih definicija, koje se po pitanju nužnosti izjava s njom preklapaju, i prepoznavanje komunikacijske postojanosti neizravno prenesenih poruka prvi korak pri stvaranju definicije koja se neće temeljiti na formalnom razlikovanju među različitim načinima verbalne obmane, već na komunikacijskom učinku prenesene poruke.

Martina Blečić

**Shakespeare's Iago as a Counter-Example
to the Traditional Definition of Lying**

Abstract

This paper aims to question the traditional definition of lying. I do not present my definition of this phenomenon. Instead, I try to show that the traditional definition – to lie one must utter a false claim – is inadequate. To do that, in the first part of the paper, I present Herbert Paul Grice's theory of conversational implicatures, which are explicitly excluded from the traditional definition. Next, relying on the theory of default meanings, I reject the widespread idea that the speaker can always distance themselves from a pragmatically conveyed message. Then I present the traditional definition of lying and the role that the intention of the speaker and the responsibility of the hearer play in it. In the second part, I apply the insights gathered by that point to Shakespeare's tragedy Othello. After a brief presentation of the relation between Othello and Iago, I present three examples of dialogues from the play that I consider to be the cases of lying accomplished with conversational implicatures. This kind of analysis has a dual role. The first one is to show the inadequacy of the traditional definition of lying. Even though Iago does not utter a single false claim, he is lying. The second one is to point to the limited scope of the possibility of denying a pragmatically conveyed message. Iago's pragmatic messages are so strong that he cannot distance himself from them, even when he tries to.

Key words

lying, intention, conversational implicature, pragmatics, Iago, *Othello*, William Shakespeare, Herbert Paul Grice